

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ФИЛОСОФИЯ ЖӘНЕ САЯСАТТАНУ ФАКУЛЬТЕТІ

Профессор С.М. Жакыповтың
туғанына 65-жыл толуына арналған
«ПСИХОЛОГИЯНЫҢ ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ:
БАСТАУЫНАН ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒА ДЕЙІН»
атты Халықаралық ғылыми конференцияның
МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ
международной научной конференции
«СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПСИХОЛОГИИ:
ОТ ИСТОКОВ К СОВРЕМЕННОСТИ»,
посвященной 65-летию со дня рождения
профессора С.М. Джакупова

MATERIALS
of International Scientific Conference
"CONTEMPORARY ISSUES OF PSYCHOLOGY:
FROM THE BEGINNINGS TO MODERNITY",
dedicated to the 65th anniversary of
Professor S.M. Dzhakupov

Алматы
29 сәуір 2015 ж.

"ПСИХОЛОГ - ОДНА ИЗ САМЫХ ГУМАННЫХ ПРОФЕССИЙ, ПОЗВОЛЯЮЩИХ ОСУЩЕСТВЛЯТЬ ПРАКТИЧЕСКИ ВЫРАЖЕНИЕ СВОЕЙ БЛАГОДАРНОСТИ ЧЕЛОВЕЧЕСТВУ В ЦЕЛОМ И ВСЕМ ЛЮДЯМ, КОТОРЫЕ КОГДА-ЛИБО, ОКАЗЫВАЯСЬ РЯДОМ СО МНОЙ, НЕИЗМЕННО ПРИНИМАЛИ УЧАСТИЕ В МОЕМ СТАНОВЛЕНИИ."

С.М. ДЖАКУПОВ

МАЗМҰНЫ

1 СЕКЦИЯ. ЖАЛПЫ ЖӘНЕ ЭТНИКАЛЫҚ ПСИХОЛОГИЯНЫҢ
 ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
 СЕКЦИЯ 1. СОВРЕМЕННЫЕ ВОПРОСЫ ОБЩЕЙ И ЭТНИЧЕСКОЙ
 ПСИХОЛОГИИ

8

Қасен Г.А. ПРОБЛЕМА ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СУБЪЕКТОВ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА В СВЕТЕ НАУЧНЫХ ИДЕЙ С.М. ДЖАКУПОВА.....	10
Қонысбаева А.Б., Тусубекова К.К. ЦЕННОСТНЫЙ КОМПОНЕНТ В СОДЕРЖАНИИ УСТНОГО НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА КАЗАХСКОГО НАРОДА.	17
Логина Н.А. ПРОБЛЕМА ЦЕЛОСТНОГО ЧЕЛОВЕКА В РОССИЙСКОЙ ПСИХОЛОГИИ XX ВЕКА.....	20
Сейтмур Ж.С., Адилова Э.Т., Сымжанова Г., Әмірсейіт С.М. ЖАҚЫПОВТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МҰРАСЫ ТАРИХИ ЗЕРТТЕУ ПӘНІ РЕТІНДЕ.....	24
Сахиева Ф.А., Бердібаева С.Қ., Гарбер А.И. ЭТНИКАЛЫҚ БАҒЫТТАҒЫ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ДАМУЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТІЛЕР.....	29
Ташимова Ф.С., Бурдина Е.И., Ризулла А.Р. СМЫСЛООБРАЗОВАНИЕ КАК ОСНОВА, ОПРЕДЕЛЯЮЩАЯ ПРЕОДОЛЕНИЕ ЧЕЛОВЕКОМ СЛОЖНЫХ ЖИЗНЕННЫХ СИТУАЦИЙ.....	31
Тоқсанбаева Н.Қ., Әлмырзаева Қ.Р., Тоқсанбаева Б. С.М. ЖАҚЫПОВ БОЙЫНША БІРЛЕСКЕН ІС-ӘРЕКЕТ - ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ПӘНІ РЕТІНДЕ.....	36
Федорович О.В., Логина М.Н. К ВОПРОСУ О КАТЕГОРИИ ОТНОШЕНИЙ В ПСИХОЛОГИИ.....	40

17 2 СЕКЦИЯ. ОҚЫТУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕ ПСИХОЛОГИЯСЫ
 СЕКЦИЯ 2. ПСИХОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ И ВОСПИТАНИЯ

Ауталинова А., Ахтаева Н.С. БАСТАУЫШ МЕКТЕП ЖАСЫНДА ЭМОЦИОНАЛЫҚ ИНТЕЛЛЕКТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН ДАМУЫНЫҢ АЛҒЫ ШАРТТАРЫ.....	45
Жарықбаев Қ.Б. О МОНОГРАФИИ С.Д. ЖАКУНОВА «ПСХОЛОГИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ».....	48
Беленко О.Г., Нурмухамбетова К.М. ПУТИ КОРРЕКЦИИ ЭМОЦИОНАЛЬНО- ПОВЕДЕНЧЕСКИХ НАРУШЕНИЙ В ДОШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ.....	51
Борбасова Г.Н., Туреханова А.Т. ТӨРБИЕНІҢ ЖЕТКІНШЕК ЖАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ МАЗАСЫЗДАНУ ДЕҢГЕЙІНЕ ӘСЕРІ.....	54
Давлетова А.А. МЕТОДИКА НА РАСКРЫТИЕ ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА И СНИЖЕНИЯ ТРЕВОЖНОГО СОСТОЯНИЯ ШКОЛЬНИКА.....	58
Дүйсенбеков Д.Д., Баймолдина Л.О., Балтаева А.М., Қалымбетова Э.Қ., Садықова А.Т., Садықова Н.М. УНИВЕРСИТЕТСКАЯ СПЕЦИАЛЬНОСТЬ "ПСИХОЛОГИЯ" И КРЕДИТНАЯ СИСТЕМА ОБУЧЕНИЯ.....	65
Ергарина Ж.М., Мынжасарова С.А. ВЛИЯНИЕ УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ НА РАЗВИТИЕ КОГНИТИВНЫХ ПРОЦЕССОВ СТУДЕНТОВ.....	69
Жантукеев С.К. ИЗУЧЕНИЕ МАКРО-УРОВНЯ ИНФОРМАЦИОННОЙ СТРУКТУРЫ ОБУЧЕНИЯ.....	72
Жұбаназарова Н.С., Айлау М. БАСТАУЫШ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БІРЛЕСКЕН ТАНЫМДЫҚ ІС-ӘРЕКЕТІН ҚАЗАҚ ТІЛІ САБАҒЫ АРҚЫЛЫ	

*Ж.С. Сейітнұр
Э.Т. Адилова
Г. Бегімжанова
Т. Әмірсейіт*

С.М. ЖАҚЫПОВТЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ МҰРАСЫ ТАРИХИ ЗЕРТТЕУ ПӘНІ РЕТІНДЕ

Кез келген ғылым саласының қалыптасуы оның өткен тарихын зерттеуе қаншалықты көңіл бөлуіне байланысты болып келеді. Өткен заманның ғылыми жетістіктерін жоққа шығару ғылым дамуындағы тарихи сабақтастықтың үзілуіне, нигилизм мен солипсизмге әкеп соғады, яғни ғылымды тақыр жерден не өзінен бастағанды жөн көретін ғалымдар қатары пайда болады. 2002 жылдың 26 сәуірінде Ресей білім академиясының Психологиялық институтында белгілі ресей психологы В.П. Зинченко «XX ғасырдың басындағы психология ғылымы» атты өзінің жасаған баяндамасында мынадай бір тамана ойларды айтады:

- 1) тарихсыз ғылым болмайды;
- 2) ғылымды өзінен бастауға болмайды, алайда ондай тілек білдірушілер көп;
- 3) ғылым тарихы - ақыл-ойы кеміс бұрынғы өткендердің (ізапарлардың) зираты, қорымы емес;
- 4) біз алыштардың иығында тұрамыз, бірақ олардан алысырақ көреміз дей алмаймыз;

Психология тарихы өзінің тарихи даму барысында жинаған барлық оң, құнды дүниелерді зерттеп сақтауға және қалпына келтіруге тырысады. Сондай-ақ, психология ғылымының өткені мен бүгінгі жай-күйіне объективті баға беріп, оның ары қарай қалай дамидынын болжауға мүмкіндік береді.

Қысқасы, ғылымның жүріп өткен эволюциялық жолын зерттеу – сол ғылымды түсінудің міндетті шарты. Бір ұрпақтың еңбегі жоғалмай келесі ұрпаққа берілуі тиіс. Ғылым тарихы мәселесіне көп көңіл аударған көрнекті психолог Б.М. Теплов психологтардың қол жеткен табыстарды елемесуін дұрыс емес деп есептеген. Ол ғылым дамуын көп қабатты ғимаратты үсті-үстіне шабуылдаумен (штурм) салыстыра отыра, «психологтар қолға алынған қабаттан жоғары көтерілудің орнына әркез жерден бастайды...» деп жазады [1, 173 б.]. Американдық психология тарихшысы Р. Уотсонның айтуынша, «тарихқа көз жұму одан тәуелсіз болуды білдірмейді» [2, 4 б.]. Қанша қаласаң да, қаламасаң да тарих - ол бәрібір тарих.

Бүгінгі таңда отандық ғылым тарихын қалпына келтіру (реконструкция) ісінде шешуін таппаған мәселелер баршылық. Психологияға іргелес жатқан ғылымдар өкілдері (педагогика, философия және т.б) өз тарихын зерттеуде айтарлықтай табыстарға жеткенін мойындауымыз керек. Олардың қалыптасқан ғылыми дәстүрлері мен жүртшылық таныған ғылым тарихшылары бар. Бірнеше ғылым салалары бойынша жарық көрген тарихи еңбектерді талдай келе мынадай қорытындыға келуге болады: Қазақстанда, бүгінгі таңда филология ғылымында, соның ішінде қазақ әдебиетінде тұлғатану біршама қалыптасқан сала екен, сондай-ақ педагогика ғылымы өз тарихын зерттеу ісін үлкен жолға қойылыпты. Әсіресе, педагогтардың ғылым тарихына қатысты жарық көрген бірнеше оқулықтары бар және олар оқу процесінде белсенді қолданылады. Оның үстіне, оқу жоспарларында педагогика тарихы міндетті оқыту пәндері қатарына жатады. Бұл студенттердің тарихи ойлауын қалыптастырады, өткенге құрмет көрсетуге тәрбиелейді. Тарихи талдау барысында тағы бір байқағанымыз, тарихи-педагогикалық зерттеулерден тұратын диссертациялардың үлес салмағы басқа аспектілерді қамтудан да жоғары. Ал бізде тарихи-психологиялық зерттеулер аз және олардың ғылыми-теориялық деңгейін көтеру қажеттілігі білінеді. Жалпы еліміздің психолог мамандарын даярлауда психология ғылымының өткен тарихын жете бағаламау, оның маңызын түсінбеу әлі орын атуда. Мәселен, психология тарихы оқу пәні ретінде оқу жоспарларында қарастырылмаған. Теориялық талдаулар көрсеткендей, психология тарихы

ПСИХОЛОГИЯНЫҢ ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ: БАСТАУЫНАН ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒА ДЕЙІН

— гуманитарлық білімдер саласы, сондықтан оның әдіснамалық негізі гуманитарлық таным қағидалары мен принциптері болып табылады. Оның өзіне тән ерекшелігі бар. Өкінішке орай, біздің психолог ғылымдарымыздың ойлау жүйесінде жаратылыстану ғылымдарына тән парадигма берік орнаған (позитивизм, сциентизм). Нәтижеде болашақ ғылымдардың, ізденушілердің тарихи-ғылыми мәдениетін қалыптастыру назардан тыс қалып қойды.

Арнайы талдаулар көрсеккендей, Қазақстанда отандық психология тарихын зерттеген еңбектер саны соншалықты көп емес. Негізінен XX ғ. 50-60 жылдарынан бастап елімізде тарихи-психологиялық зерттеулер жүргізіле басталды. Оның негізін қалаған — ҚазССР Ғылым академиясының академигі, педагогика ғылымдарының докторы, 1948-53 жылдары ҚазМУ-дың ректоры және педагогика және психология кафедрасының меңгерушісі қызметін атқарған Төлеген Тәжібаев (1910-1964). Қазақстанның тәуелсіздік алғанға дейінгі тарихи зерттеулері сол заманның талабына сай, жалғыз ғана дұрыс боп табылатын маркстік-лениндік әдіснаманың принциптері мен коммунистік идеологиялық ұстанымдар тұрғысынан жазылды. Тіпті ұлттымыздың педагогика және психология саласындағы көрнекті тұлғалары (Ж. Аймауытов, М. Жұмабаев және т.б.) буржазиялық ұлтшылдар атанып, ғылыми мұралары біржақты бағаланды. Шымкент педагогикалық техникумында психология пәнінен сабақ берген ұстаздары Жүсіпбек Аймауытовтың үстінен өзінің шәкірттері арыз жазып, “халық жауы” ретінде әшкерелеп ГПУ-ға түсінік бергенін бүгінгі күн тұрғысынан ақтау немесе бағалау қиын. Бірақ сол заманның ахуалын ескерсек, бәлкім, ол студенттерді түсінуге де болатын шығар. Жалпы СССР құрамындағы сателлит (қуырпақ) республиканың бірі болған Қазақстанда ғылым тарихын объективті жазу еш мүмкін емес еді. Ресми тарих пен шынайы ақиқат арасында едәуір алпақтықтың барын ұлт тарихшылары жақсы біледі.

Қазақстандағы тарихи-психологиялық зерттеулерді ары қарай дамытқан ғылымдар Қ.Б. Жарықбаев, А.Т. Ақажанова, В.В. Чистов болды. Бұл зерттеушілердің қамтыған тақырыптары Қазақстандағы психологиялық ой-пікірлердің дамуы, психология ғылымының жеке салаларының қалыптасуы мен даму тарихы, сондай-ақ, бүгінде еліміздегі жетекші университеттің есімін иеленіп отырған Әл-Фарабидің психологиялық мұралары зерттелінді. Қазақстанның тәуелсіздік алуы ғылым тарихнамасын зерттеуге үлкен серпін берді. Отан тарихын ұлттық ұстаным тұрғысынан қайта бағалауға мүмкіндік туды. Бұл кезеңдері бірнеше тарихи-психологиялық зерттеулер жүргізілді (Қ.Б. Жарықбаев, А.Ж. Мірәлиева, Ж.Н. Сабирова, Ж.С. Сәйтұр, М.Қ. Ахметова және т.б.). Алайда еліміз жоғары білікті мамандары, ғылымдарды даярлауда Батыс елдері жүйегі көшкелі бері отандық психологтардың мұрасын зерттеу ісі тоқыран қалды десе де болады. Трансұлттық білім стандарты отандық ғылыми өнімдерді, әсіресе тәлтіма гуманитарлық сипаттағы интеллектуалдық өнімді өндіруге ізденушілерді онша ынталандырмайды. Қазақстанның жоғары оқу орындары біртұтас еуропалық білім кеңістігін қалыптастыруға бағытталған Болон процесіне қосылғалы бері қазақстандық мазмұн туралы айту барған сайын қиындай түседі. Ойткені, жергілікті ғылымдардың өмірбаяны, ғылыми қызметі өзімізден басқа ешкімге керек емес. Демек, өз тарихымызды өзіміз жазуға әрі насихаттауға тиіспіз. Отандық психология саласындағы ғылымдарды қалың жұртшылыққа таныту - ғылым тарихшыларының маңызды міндеті. Бұл өскелең ұрпақ бойында отансүйгіштікті, ұлттық игілікке айналған ғылыми еңбектерге деген заңды мақтанш сезмін оятады.

Отандық тарихи-психологиялық зерттеулерде туындайтын бір маңызды мәселе — магистрант пен докторанттарды арнайы деректану және тарихнамалық тұрғыда даярлықтан өткізу жүйесінің болмауы. Деректану тарих ғылымдарының қатарына жататындықтан өзге саланың мамандары оны оқытудан тыс қалып қояды. Ал кез келген ғылым саласының даму тарихын қайта жаңғырту міндетті түрде деректік талдауды қажет ететіндіктен деректану тек тарих ғылымының шеңберінен шығып жалпы ғылыми әдіс дәрежесіне көтеріліп отыр. Олай болса, деректану мен тарихнамалық даярлық жас ғылымның жалпы зерттеу мәдениетін қалыптастырушы маңызды құрамдас бөлік болуы тиіс. Болашақ ізденуші тарихи-ғылыми деректер талдаудың жалпы принциптерін, әдістерін, теориясын, оларды топтастыру мен жүйелеу дағдыларын кездейсоқ өз бетінше емес, арнайы түрде оқып-үйренуі қажет.

ПСИХОЛОГИЯНЫҢ ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ: БАСТАУЫНАН ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒА ДЕЙІН

Бүгінде отандық психологияның дамуына елеулі үлес қосқан көрнекті ғалымдардың ғылыми және шығармашылық жолын зерттеу аса маңызды болып отыр. Ғалымның өмір жолы, кәсіби қызметі, тұлғалық ерекшеліктері, оппоненттер тобы, тұлғаралық және ғылыми қарым-қатынастары арнайы тарихи зерттеу пәніне айналу керек. Посткөрсетік кеңістікте психология ғылымының тарихын зерттеуде біраз іс тындырылғанын айта кеткен абзал. Тарихи-психологиялық зерттеулер жүргізген ғалымдардың едәуір қатары бар: А.Н. Ждан, А.А. Никольская, А.В. Петровский, А.А. Смирнов, М.Г. Ярошевский (Ресей), Г.С. Костюк, В.П. Лысенко, П.М. Пелех, Б.А. Роменец (Украина), А.С. Надирашвили, Р.Г. Натадзе, А.С. Прангишвили (Грузия), А. Абдусаттаров, М. Вахидов, М. Атаджанов (Өзбекстан), А.С. Байрамов, А.К. Закуев, Ф.А. Ибрагимбеков (Өзирбайжан), М.А. Мазманиян, О.М. Тутунджян (Армения), А.С. Гучас (Литва), Я.И. Анспак, И.Э. Плотник (Латвия), К.А. Рамуль (Эстония) және т.б. бар.

Жалпы психология ғылымы тарихын зерттеудің әр түрлі нұсқалары бар. Оны ғылыми бағыттар мен мектептердің тарихы ретінде, жеке бір ел мен аймақтардағы психологияның қалыптасуы мен даму тарихы бойынша (географиялық тұрғыда), көрнекті ғалымдардың сол ғылымға қосқан үлесі (ғылыми қызметі) бойынша (персоналдық тұрғыда), жеке бір тарихи кезеңдегі психологиялық ғылымдардың дамуы тұрғысынан (хронологиялық бап-тәсіл), психологиялық орталықтар мен мекемелердегі ғылым жағдайы бойынша, сондай-ақ, психологияның әр түрлі салаларының пайда болуы мен даму процесін қарастыратын салалық тұрғыдан келуге немесе ғылымдағы жеке бір проблемаларды зерттеу пәні ретінде алып қарастыруға болады. Біздің тарихи - ғылыми зерттеуіміздің пәні жеке ғалымның шығармашылығы болып отыр. Жалпы психология тарихын зерттеуде *персоналдық-тұлғалық* аспектіге басты назар аудару логикалық жағынан негізсіз емес. Бұл жерде ғылыми прогрестің қозғаушы күші ретінде ғалымның тұлғасы мен шығармашылық жолы, яғни оның ғылыми идеясы, көзқарастары, тұжырымдамалары мен теориясы қарастырылады [3]. Психология тарихынан білетініміздей, тіпті ғалымның жеке қасиеті белгілі бір бағытты дамуына өзінің оң не теріс ықпалын тигізуі мүмкін.

Психология тарихы жалпы ғылым тарихының бір бөлігі болып табылады. Демек, ол осы саладағы зерттеу тәжірибелеріне сүйенеді. Қазір ғылымда пәнаралық тұрғыдан келу қалыпты құбылысқа айналууда. Сондай-ақ, психология сияқты ғылым саласы жалпы мәдениеттің ажырасам бір бөлігі болғандықтан, оны мәдениет аясынан тыс жеке қарастыра алмаймыз. Бүгінгі таңда ғылым тарихшылары мен әдіснамашылары психология тарихын мәдениеттер жүйесінде зерттеуді негіздеуде [4, 3-12 бб.].

Сонымен, өз кезінде жөндеп дұрыс бағаланбаған және терең әрі арнайы зерттеу пәніне айналмаған деректер мен ой - пікірлер, бағыт-бағдарларды іздеп табу, бұлардың ғылыми құндылығын анықтау - тарихи-психологиялық зерттеулердің маңызды бір функциясы, нақтылап айтсақ, бағалау функциясы болып табылады. Бұдан басқа, оның аналитикалық (деректерді, білімдерді қорыту және жүйелеу), психологиялық танымның даму заңдылықтарын (ғылым дамуының ішкі логикасы мен әлеуметтік-мәдени факторларынан туындайтын) анықтайтын болжамдық функциялары бары белгілі. Кейбір зерттеушілер психология тарихын баяндауда елеулі функциялар қатарына идеологиялық, аксиологиялық, әлеуметтік, сондай-ақ, өзге ғылымдардағы білімдерді ғылыми ассимиляциялау мен білім беру мен тәрбие функцияларын жатқызады [5, 18-26 бб.]. Қазіргі психология ғылымы үшін тарихи-психологиялық зерттеулердің нақ осы функциялары практикалық жағынан құнды және теориялық көкейтестілігі, ділгірлігі жағынан мәнді боп табылады.

Зерттеудің әдіснамалық негізі ретінде психология тарихшыларының еңбектерінде кездесетін теориялық-әдіснамалық қағидалар мен көзқарастарға (Б.Г. Ананьев, Л.И. Анциферова, Е.А. Будилова, А.Н. Ждан, В.А. Кольцова, Н.А. Логина, А.А. Никольская, Ю.Н. Олейник, А.В. Петровский, М.В. Соколов, Б.М. Теплов, О.М. Тутунджян, В.А. Якунин, М.Г. Ярошевский және т.б.) сүйендік. Зерттеуде отандық және шетелдік ғылымтанушылар, ғылым тарихын зерттеушілер мен философтардың ғылыми танымның генезисі мен мәні жайлы тұжырымдары алынды. Зерттеудің нақты ғылыми әдіснамалық негізі жүйелік талдау

ПСИХОЛОГИЯНЫҢ ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ: БАСТАУЫНАН ҚАЗІРГІ ЗАМАҢҒА ДЕЙІН

боп табылады. Жұмысымызда тарихи-психологиялық зерттеулердің мынадай принциптері ұстанамыз: тарихилық, жүйелілік, объективтілік, психологиялық білімдердің дамуындағы сабақтастық пен кезеге бөлу, өткеннің, қазіргінің және болашақтың бірлігі, психологиялық білімдердің дамуындағы ұжымдық пен даралық шығармашылықтың бірлігі принциптері.

Тарихи-психологиялық зерттеулер психологияның басқа салаларынан ерекшеленіп тұрады. Ең әуелі, мұнда тікелей тәжірибе, эксперимент жүргізу мүмкін емес. Келесі тарихи-психологиялық әдістер пайдаланылды: тарихи-психологиялық зерттеулерді жоспарлау (ұйымдастыру әдістері) әдістері – құрылымдық - аналитикалық, салыстырмалық (ғылым тарихындағы оқиғаларды синхронды-бисинхронды талдау) және генетикалық; фактологиялық материалдарды жинау және түсіндіру әдістері – тарихи қайта қалпына келтіру (реконструкция), іс-әрекет нәтижесін талдау, тақырыптық талдау, проблемологиялық талдау, библиометриялық талдау; болжау әдістері – тарихи аналогия, жарияланымдық әдіс, мұрағаттық зерттеулер.

Кеңес заманындағы беделді психологтың бірі Б.Ф. Ломовта өз кітабында былай деп жазады: «Психологиялық мұраларды зерттеудің міндеті психологтарды "ранг (атақ-дәреже) тізімі" бойынша бөліп орналастыру емес, қайта олардың әр қайсысының психологиялық білімдер жүйесіне қосқан үлесінің мәнін ашу» [6]. Тарихи-психологиялық зерттеулерде персоналияны зерделеудің өз әдістері мен бағыттары бар.

Қазақстандағы психология ғылымының даму тарихына зор үлес қосқан көрнекті ғалым, Қазақстан Республикасының ҰҒА академигі, психология ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың жалпы және этникалық психология кафедрасының профессоры С.М. Жақыповтың ғылыми өмірбаяны мен шығармашылық мұрасы арнайы зерттеуді талап етеді. Оның алғашқы баспадағы студенттердің дипломдық зерттеу жұмысынан басталды.

С.М. Жақыпов 1950 жылы Алматы облысы, Қаскелең ауданында дүниеге келген. 1972-1977 жылдары М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу университеті, психология факультетінің студенті. Ғылыми-педагогикалық қызметін 1977 ж. Қарағанды мемлекеттік университетінде педагогика және психология кафедрасында оқытушылықтан бастады. Ғалым 1990-1994 жж. Е.А. Букетова атындағы ҚарМУ-дың жалпы психология кафедрасының меңгерушісі болды. 1994-2000 жж. ҚР ҰҚК институтының психология кафедрасында профессор болып жұмыс істеді және Абай атындағы АлМУ теориялық және қолданбалы психология кафедрасының меңгерушісі қызметін атқарды. 2000-2011 жж. әл-Фараби атындағы ҚазҰУ жалпы және этникалық психология кафедрасының меңгерушісі болды. 2011 жылдан бастап жалпы және этникалық психология кафедрасының профессоры.

2010 жылдан М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу университетінің құрметті профессоры. ҚР білім саласында құрметті қызметкері. 2007 ж. «ЖОО үздік оқытушысы» грантының иегері. 2008-2010 жж. ғылымдағы жетістіктері үшін мемлекеттік стипендияның иегері.

С.М. Жақыпов есімі алыс және жақын шетелдік ғылыми ортада бірлескен-диалогтық танымдық іс-әрекет концепциясының авторы, психолог-экспериментатор ретінде кеңінен танымал. Ол 500-ден астам ғылыми еңбектің, соның ішінде 3 монография, 40 астам оқу және оқу әдістемелік құралдары мен оқулықтардың, 30 астам импакт-факторы бар ғылыми мақалалардың авторы. Ол кісінің жетекшілігімен 58-кандидаттық, 7 докторлық диссертациясы және 4 PhD диссертациясы қорғалды.

С.М. Жақыпов «НАПК хабаршысы» ғылыми-психологиялық журналының бас редакторы, «ҚазҰУ хабаршысы» («психология және социология» сериясы) журналының ғылыми редакторы және оның редакциялық алқасының тұрақты мүшесі болды. Қазақстан психологтар ассоциациясын құруды қолға алды. Кейін ол қазақ психологтарының қауымдастығы (ҚПА) болып өзгертілді. Оның президенті ретінде С.М. Жақыпов үлкен істер атқарды. Қауымдастықтың негізгі мақсаттарының бірі психологияның қолданбалы аспектісін дамыту. Оның органы ретінде «НАПК хабаршысы» ғылыми-психологиялық журналы тарихи зерттеулерді назардан тыс қалдырған жоқ. Бұл журналда тарихи-психологиялық зерттеуге

ПСИХОЛОГИЯНЫҢ ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ: БАСТАУЫНАН ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒА ДЕЙІН

арналған "Отандық психология тарихы" атты тұрақты айдары болды. Мұнда елімізде зерттелген жұмыстарға ішолу талдау жасалынып отырды.

Ғалымның алматылық кезеңіндегі негізгі еңбектері қатарына "Оқыту процесіндегі студенттердің танымдық іс-әрекетін басқару" (2002), "Оқыту процесінің психологиялық құрылымы" монографиясы (2004), "Жалпы психологияға кіріспе" және "Білім беру жүйесінде қолданылатын психокоррекциялық жаттығулар" атты оқу құралдарын (2007) және «Психология» оқулығын жатқызуда болады. Университеттің студенттер мен магистранттар арасында әсіресе, профессор С.М. Жақыповтың алғашқы екі еңбегі кеңінен танымал. Бұл кітаптар оқу процесінде қолдан түспейтін оқулықтарға айналды. Жалпы бұл еңбектер тек университеттік студенттер ғана емес, сондай-ақ еліміздегі оқытушылар мен аспиранттар, ізденушілер үшін де құнды дүние. Аталмыш еңбектер олардың психологиялық ойлау жүйесін әдекайда биік деңгейге көтерді. Мұндай сапалы психологиялық әдебиеттердің мемлекеттік тілге аударылуы қазақтілді мамандарды даярлауда да оң әсерін тигізуде.

Жалпы ерекше әлсуметтік-кәсіби топ ретінде танылатын жоғары оқу орындарының оқытушылары функцияларына педагогикалық қызметпен қатар (оқыту және тәрбиелеу) ғылыми – зерттеу жұмыстарымен шұғылдану да кіреді. Бұл жерде, әсіресе, ғылымды нағыз дамытушылар – ғылыми мектептер мен бағыттардың негізін салатын және оны басқаратын ғылым докторларының рөлі ерекше. Профессор С.М. Жақыпов өз жетекшілігімен қорғалған диссертациялар көрсеткіші бойынша психология саласындағы ең бірегей көшбасшыға айналды. Хакім Абай: «...Өлді деуге бола ма, айтыңдаршы?! Өлмейтұғын артына сөз қалдырған.» деп айтқанындай, ғұлама ғалым артына мәңгі мұра қалдырып кетті.

Әдебиеттер

1. Теплов Б.М. О культуре научного исследования // Вопросы психологии. – 1957. №2.- С. 173.
2. Ярошевский М.Г. История психологии.- 3-е изд., дораб.- М.: Мысль, 1985.- 575 с
3. Ярошевский М.Г. Трехаспектность науки и проблемы научной школы // Социально- психологические проблемы науки.- М., 1973.- С. 174-185
4. Кольцова В.С., Медведев А.М. Об изучений истории психологии в системе культуры // Психологический журнал. – 1992.- Т.13, №5.-С. 3-12
5. Якунин В.А. О принципах и тенденциях изложения истории психологии. // Психологический журнал. – 1982.- Т.3, №2.-С. 18-26
6. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии.- М., 1984. С.6.

Бұл мақалада Қазақстандағы тарихи -психологиялық зерттеулердің негізгі бағыттарына талдау жасалады, соның ішінде жеке ғалымдардың ғылымға қосқан үлесін зерттеудің маңыздылығы негізделеді. Отандық ірі психолог С.М. Жақыповтың ғылыми мұралары, оның өмірбаяны, ғылыми қызметі мен шығармашылық жолына ішолу жасалады.

Данная статья анализирует основные подходы историко-психологических исследований в Казахстане, в том числе обоснуется важность изучения вклада отдельного ученого в науку. Дается краткий обзор биографии, научная деятельность и творческий путь крупного отечественного психолога С.М. Джакупова.

This article analyzes the main approaches of historical and psychological researches in Kazakhstan, including importance of studying of a separate scientist's contribution into science. The short review of the biography, scientific activity and a career of the large national psychologist S. M. Dzhakupov is given.

*Ф.А. Сахиева
С.К. Бердібаева
А.И. Гарбер*

ЭТНИКАЛЫҚ БАҒЫПТАҒЫ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫҢ ДАМУЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТІЛЕР

Құндылықтың этникалық жағынан ұлттық сипаттағы жаңа әлеуметтік және қазақ халқының қарым-қатынасына байланысты, қазақ халқының тарихи және замануи мәселелері, Қазақстанның ұлттық және қоғамдық маңызды қызығушылығы болып табылады. Қазіргі кезде этностардың психикалық жағынан өзіне тән қалыптасуын, мәдениеттері мен психикалық ерекшеліктерінің ішкі байланыстары мен өзара әрекеттесуі мәселелерін қамтитын бірсыпыра мақалалар мен монографиялардың жарық көруі көңілге қуаныш сезімін ұялатады.

Этнопсихология ауқымында ғасырлар бойы сұрыптала жинақталып, жүйеге түскен ұлттық дәстүр, салт-сана, әдет-ғұрып, ұрпақтан-ұрпаққа біртіндеп жалғасатын адамгершілік, ақыл-ой, эстетикалық, еңбек, дене т.б. ұстанымдар мен нормалар, яғни халықтың жандүниесі, өзіндік мінез-құлқы, іс-әрекеттерінің ішкі астарлары сөз болады. Халықтық психика мен мінез-құлықтың қанға сіңген, тез өзгеріп не жоғалып кетпейтін ұлттық болым-бітісі, мезгіл мөлшерімен алғанда ұзақ дәуірдің жемісі.

Этномәдени ерекшеліктер сонымса қатар Ю.В. Бромлей, А.Г. Здравомыслов, И.С. Кон, Г.У. Солдатов және басқа да зерттеушілердің көңілін қызықтырды. Л.Н. Гумилев, В.Н. Куликов, С.В. Лурье, Ю.Л. Платонов, Л.Г. Почебут, Г.В. Старовойтованың жұмыстарында этникалық құндылықтардың құрылуы және этникалық өзіндік сананың дамуының мәселелері егжей-тегжейлі қарастырылды. Толығымен мотивациялы-мағыналық мәселелер аймағын Б.Г. Ананьев, Л.И. Божович, Л.С. Выготский, Е.П. Ильин, А.Н. Леонтьев, В.И. Мясисев, А.В. Петровский, Д.И. Фельдштейн, Д.Б. Эльконин және басқалардың еңбектерінде қарастырылды. Этникалық психологияда этникалық құндылықтардың әртүрлі классификациялары көрсетілген. Осылайша мысалы, А.О. Бороноев және П.И. Смирнов орыс халқының этникалық құндылықтарының классификациясын өңдеген, ол 5 құндылықтар тобынан тұрады:

- 1) әлеуметтік маңыздылығы, ол өзіне субъект қызметі ретіндегі адамның мақсатты құндылықтарын енгізеді, соның ішінде байлық, билік, іскерлік, рух, білім, шеберлік, даңқ;
- 2) әлеуметтік түп тегінің аспаптың құндылықтары (қайырымдылық, күкық, әділеттілік, бостандық, ынтымақтастық);
- 3) табиғи түп тегінің аспаптық құндылықтары (денсаулық, өмір, әдемілік, ептілігі, күші, ақыл-ойы);
- 4) табиғи орталар үшін сипатты мақсатты субъект құндылықтары (зат, кеңістік, энергия.); жоғарғы жалпыадамдық құндылықтар (құдай, қоғам, туған халқы, «жақын» адам») [1].

Қоғамда ынталандырулар арқылы толықжарамды және адекватты шарттарда этникалық тәртіптердің стереотиптерін меңгерудің әлеуметтік жағдайларында қолайлы болысады. Ол индивидті берілген тәртіп стереотипін таратуда қолдайды, оның дамуы және құрылуына себін тигізеді.

Құндылықтар айтарлықтай шамада анықталған мәдени-тарихи стандарттар және нормалармен шарттастырылған. Әрбір мәдениет – бұл нақты, құндылықтардың көпшілік өкілдерімен бөлінетін, анықталған субординацияда болатын жиындар. Адамдар тегінің тарихында рухтық тіректер ретінде туындаған, құндылықтар кез-келген адамға әртүрлі өмірлік сындардың алдында қарсы тұра білуге көмегін тигізеді. Мәдени құндылықтарды түсіну – адамның өзін-өзі тануының құралы, ол оның рухтық және адамгершіліктік күштерін ашуға мүмкіндік береді [2].

Әлеуметтік ортаның маңызыды элементі этникалық мәдениет болып табылады, ол этностың дамуының тарихи дамуының әрекеттеулеріне байланысты құрастырылады және

ПСИХОЛОГИЯНЫҢ ҚАЗІРГІ МӘСЕЛЕЛЕРІ: БАСТАУЫНАН ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒА ДЕЙІН

арналған "Отандық психология тарихы" атты тұрақты айдары болды. Мұнда елімізде зерттелген жұмыстарға шолу талдау жасалынып отырды.

Ғалымның алматылық кезеңіндегі негізгі еңбектері қатарына "Оқыту процесіндегі студенттердің танымдық іс-әрекетін басқару" (2002), "Оқыту процесінің психологиялық құрылымы" монографиясы (2004), "Жалпы психологияға кіріспе" және "Білім беру жүйесінде қолданылатын психокоррекциялық жаттығулар" атты оқу құралдарын (2007) және «Психология» оқулығын жатқызуда болады. Университеттің студенттер мен магистранттар арасында әсіресе, профессор С.М. Жақыповтың алғашқы екі еңбегі кеңінен танымал. Бұл кітаптар оқу процесінде қолдан түспейтін оқулықтарға айналды. Жалпы бұл еңбектер тек университеттік студенттер ғана емес, сондай-ақ еліміздегі оқытушылар мен аспиранттар, ізденушілер үшін де құнды дүние. Аталмыш еңбектер олардың психологиялық ойлау жүйесін әдекайда биік деңгейге көтерді. Мұндай сапалы психологиялық әдебиеттердің мемлекеттік тілге аударылуы қазақтілді мамандарды даярлауға да оң әсерін тигізуде.

Жалпы ерекше әлеуметтік-кәсіби топ ретінде танылатын жоғары оқу орындарының оқытушылары функцияларына педагогикалық қызметпен қатар (оқыту және тәрбиелеу) ғылыми – зерттеу жұмыстарымен шұғылданду да кіреді. Бұл жерде, әсіресе, ғылымды нағыз дамытушылар - ғылыми мектептер мен бағыттардың негізін салатын және оны басқаратын ғылым докторларының рөлі ерекше. Профессор С.М. Жақыпов өз жетекшілігімен қорғалған диссертациялар көрсеткіші бойынша психология саласындағы ең бірегей көшбасшыға айналды. Хакім Абай: «...Өзді деуге бола ма, айтындаршы?! Өлмейтуғын артына сөз қалдырған.» -деп айтқанындай, ғұлама ғалым артына мәңгі мұра қалдырып кетті.

Әдебиеттер

1. Тешлов Б.М. О культуре научного исследования // Вопросы психологии. – 1957. №2.- С. 173.
2. Ярошевский М.Г. История психологии.- 3-е изд., дораб.- М.: Мысль, 1985.- 575 с
3. Ярошевский М.Г. Трехаспектность науки и проблемы научной школы // Социально- психологические проблемы науки.- М., 1973.- С. 174-185
4. Кольцова В.С., Медведев А.М. Об изучений истории психологии в системе культуры // Психологический журнал. – 1992.- Т.13, №5.-С. 3-12
5. Якунин В.А. О принципах и тенденциях изложения истории психологии. // Психологический журнал. – 1982.- Т.3, №2.-С. 18-26
6. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии.- М., 1984. С.6.

Бұл мақалада Қазақстандағы тарихи -психологиялық зерттеулердің негізгі бағыттарына талдау жасалады, соның ішінде жеке ғалымдардың ғылымға қосқан үлесін зерттеудің маңыздылығы негізделеді. Отандық ірі психолог С.М. Жақыповтың ғылыми мұралары, оның өмірбаяны, ғылыми қызметі мен шығармашылық жолына шолу жасалады.

Данная статья анализирует основные подходы историко-психологических исследований в Казахстане, в том числе обоснуется важность изучения вклада отдельного ученого в науку. Дается краткий обзор биографии, научная деятельность и творческий путь крупного отечественного психолога С.М. Джакупова.

This article analyzes the main approaches of historical and psychological researches in Kazakhstan, including importance of studying of a separate scientist's contribution into science. The short review of the biography, scientific activity and a career of the large national psychologist S. M. Dzhakupov is given.